

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.82>

МЕТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Барсук М.А.,

кандидат юридичних наук

Барсук М.А. Мета соціального захисту суддів в Україні.

Вказується, в соціальній, правовій та демократичній державі будь-яка діяльність, урегульована нормами законодавства, узгоджена із принципами права, повинна характеризуватись певною метою. Ця мета повинна характеризуватись, по-перше, зрозумілістю та однозначністю (з метою дотримання вимог принципу верховенства права у частині засади юридичної визначеності); по-друге, науковістю (стратегічні орієнтири діяльності, які суперечать вимогам принципу науковості, а отже не узгоджуються із юридичною наукою, економічною, психологічною, соціологічною та іншими науками, можуть шкодити забезпеченню прав людини, правопорядку, становити ризики для соціальної та інших видів безпеки), яка забезпечує актуальність, адекватність, ефективність і раціональність такої мети. Дотримання цих вимог сприяє тому, що суб'єкт, котрий здійснює відповідну діяльність, враховуючи її мету, однозначно розуміє мотиви, підстави, умови, порядок, юридичні наслідки дій та бездіяльності у межах цієї діяльності, а так само має змогу прогнозувати наслідки такої діяльності, вчасно коригувати свої дії у зв'язку зі зміною нормативних чи фактичних обставин дійсності тощо. Отже, без з'ясування мети діяльності неможливо однозначно розуміти зміст діяльності, що нівелює її соціально-правову значимість

Стаття присвячена встановленню мети соціального захисту суддів в Україні. Зазначається, що в широкому контексті метою соціального захисту є створення зобов'язаним суб'єктом належних умов соціально безпечного існування суб'єкта, на якого спрямовані заходи соціального захисту. Для конкретизації цього визначення автором комплексно аналізуються загальні підходи (позитивний, негативний та комбінований) до розуміння поняття «мета соціального захисту», встановлюються їх переваги та недоліки. У рамках комбінованого підходу до розуміння мети соціального захисту обґрунтовано, що мета соціального захисту суддів в Україні полягає в: усуненні (чи мінімізації) негативного ефекту різноманітних соціальних ризиків, що пов'язані із роботою судді; створенні комплексу соціально безпечних умов буття суддів

(чи суддів у відставці) шляхом приведення умов їх трудового та позатрудового буття до стандартів, узгоджених з їх людською гідністю та адекватних особливостям роботи судді. У висновках до статті зазначається, що мета соціального захисту суддів вказує на те, що основним практичним орієнтиром соціального захисту суддів в Україні є те, що суддя (суддя у відставці; члени їх сім'ї) знаходяться в стані соціальної безпеки. Таким чином, по-перше, застосування заходів соціального захисту, які не спрямовані на вирівнювання, відновлення гідного рівня соціальної безпеки цих працівників не можуть вважатись заходами соціального захисту, а отже – й гарантією незалежності та самостійності суддів. По-друге, заходи соціального захисту суддів, які були спрямовані на об'єктивацію стану соціальної безпеки суддів, однак, в дійсності не спричинили таких позитивних наслідків, можуть свідчити про неефективність (неадекватність, ненауковість тощо) таких заходів, а тому потребують перегляду у взаємозв'язку із аналізом чинників, що унеможливили об'єктивацію соціального захисту суддів.

Ключові слова: мета соціального захисту, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні ризики, судді.

Barsuk M. The goal of social protection for judges in Ukraine.

It is indicated that in a social, legal and democratic state, any activity regulated by legislation, consistent with the principles of law, must be characterized by a certain goal. This goal should be characterized, firstly, by clarity and unambiguity (in order to comply with the requirements of the principle of the rule of law in terms of the principle of legal certainty); secondly, by scientificity (strategic orientations of activity that contradict the requirements of the principle of scientificity, and therefore do not agree with legal science, economic, psychological, sociological and other sciences, may harm the provision of human rights, law and order, pose risks for social and other types of security) , which ensures the relevance, adequacy, effectiveness and rationality of such a goal. Compliance with these requirements contributes to the fact that the subject who carries out the relevant activity,

taking into account its purpose, clearly understands the motives, grounds, conditions, procedure, legal consequences of actions and inaction within the limits of this activity, and is also able to predict the consequences of such activity, correct their actions in a timely manner in connection with changes in normative or factual circumstances of reality, etc. Therefore, without clarifying the purpose of the activity, it is impossible to clearly understand the content of the activity, which reduces its social and legal significance

The article defines the goal of social protection for judges in Ukraine. In a broader context, the purpose of social protection is to create appropriate conditions for the socially safe existence of individuals, for whom social protection measures are directed. To refine this definition, the author conducts a comprehensive analysis of general approaches (positive, negative, and combined) to understand the concept of "the goal of social protection" and evaluates their advantages and disadvantages. Within the framework of a combined approach, it is argued that the goal of social protection of judges in Ukraine is twofold: firstly, to mitigate or minimize the negative effects of various social risks associated with the work of judges; and secondly, to establish a comprehensive set of socially safe conditions for judges' (including retired judges) existence that meet standards aligned with their human dignity and are appropriate to the specific nature of their work. The article emphasizes that social protection for judges highlights the primary practical principle that judges (including retired judges and their family members) should feel secure. Consequently, social protection measures that do not aim to restore or maintain an adequate level of social security for these individuals cannot be considered genuine social protection measures. This jeopardizes judges' independence and autonomy. Moreover, if social protection measures aimed at ensuring social security for judges fail to yield positive outcomes, it suggests the ineffectiveness or inadequacy of such measures. This necessitates a reevaluation and analysis of factors that impede social protection for judges.

Key words: the purpose of social protection, social security, social protection, social risks, judges.

Постановка проблеми. В соціальній, правовій та демократичній державі будь-яка діяльність, урегульована нормами законодавства, узгоджена із принципами права, повинна характеризуватись певною метою. Ця мета повинна характеризуватись, *по-перше*, зрозумілістю та однозначністю (з метою дотримання вимог принципу верховенства права у частині засади юридичної визначеності); *по-друге*, науковістю (стратегічні орієнтири діяльності, які суперечать вимогам принципу науковості, а отже не узгоджуються із юридичною нау-

кою, економічною, психологічною, соціологічною та іншими науками, можуть шкодити забезпеченню прав людини, правопорядку, становити ризики для соціальної та інших видів безпеки), яка забезпечує актуальність, адекватність, ефективність і раціональність такої мети. Дотримання цих вимог сприяє тому, що суб'єкт, котрий здійснює відповідну діяльність, враховуючи її мету, однозначно розуміє мотиви, підстави, умови, порядок, юридичні наслідки дій та бездіяльності у межах цієї діяльності, а так само має змогу прогнозувати наслідки такої діяльності, вчасно коригувати свої дії у зв'язку зі зміною нормативних чи фактичних обставин дійсності тощо. Отже, без з'ясування мети діяльності неможливо однозначно розуміти зміст діяльності, що нівелює її соціально-правову значимість. Певна річ, не є виключенням також і діяльність уповноважених суб'єктів, пов'язана із соціальним захистом суддів в Україні. На вказану обставину також звертають увагу й українські вчені, котрі справедливо констатують, що «пізнання мети соціального захисту дозволить сформулювати належне розуміння його сутності як системного утворення» [1, с. 77], а «помилкове, науково не обґрунтоване формулювання та спроби реалізувати її у такому вигляді найбільш негативно впливають на ефективність діяльності державних органів» [2, с. 29]. Тобто, для того, щоби з'ясувати стан правового регулювання соціального захисту суддів в Україні, достатність і ефективність інституційного механізму реалізації цих норм законодавства, а також потребу вдосконалення режиму соціального захисту вказаного кола працівників, необхідно попередньо з'ясувати мету соціального захисту суддів в Україні.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. У наявних наукових дослідженнях відсутні спроби вчених сформулювати визначення поняття «мета соціального захисту суддів», хоча на сьогодні опубліковано низку наукових досліджень, в яких вчені (серед яких О.О. Беспалов, В.О. Журавель, Г.А. Зуб, М.І. Іншин, О.В. Карпушова, Е.Л. Ковалюмнус, В.Г. Костенко, Ц.В. Оганісян, А.В. Сапон, Ю.І. Соколова, О.І. Тищенко та ін. науковці) розкривають особливості такого соціального захисту. Отже, вбачається методологічно можливим на підставі визначення поняття «соціальний захист суддів в Україні», загальних підходів до розуміння змісту мети соціального захисту, а також окреслення науковцями особливостей соціального забезпечення суддів сформулювати визначення поняття мети соціального захисту суддів в Україні.

Метою статті є встановлення мети соціального захисту суддів в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) проаналізувати загальні підходи до розуміння поняття «соціальний захист», а також поділити їх на види, виокремлюючи їх переваги та недоліки; 2) аргу-

ментувати обрання інтерпретаційного підходу до розуміння «соціальний захист», який може використовуватись для тлумачення соціального захисту суддів; 3) сформулювати визначення «мета соціального захисту суддів в Україні», а також виокремити їх практичні орієнтири.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи загальний концептуальний зміст мети [див., напр.: 3, с. 31] слід погодитись із В.В. Безусим в тому, що основною метою соціального захисту є «те, до чого прагне держава, реалізуючи цей засіб здійснення своєї соціальної функції, а також те, що соціальна держава бажає досягти за рахунок здійснення соціального захисту» [4, с. 38]. З огляду на це, можемо дійти думки, що в широкому контексті *метою соціального захисту* є створення зобов'язаним суб'єктом належних умов соціально безпечного існування суб'єкта, на якого спрямовані заходи соціального захисту. Схожої позиції з цього приводу дотримується також В.В. Гладкий у контексті осмислення мети забезпечення соціальної безпеки, котра науковцем справедливо зводиться до «планування, створення та контролювання суб'єктами забезпечення соціальної безпеки належних умов соціально безпечного існування суб'єкта (людини, групи людей, суспільства в цілому), на якого спрямовані превентивні, захисні, відновлювальні заходи соціального захисту у відповідній сфері соціальної життєдіяльності такого суб'єкта» [5, с. 96-97]. У цьому контексті можемо дійти думки, що мета соціального захисту схожа з метою забезпечення соціальної безпеки, що закономірно, адже соціальна безпека – це результат соціального захисту, а також причина розробки і застосування заходів соціального захисту.

Між тим, комплексно аналізуючи наукові напрацювання, присвячені проблематиці соціального захисту, можемо помітити, що відповідне розуміння мети соціального захисту українськими науковцями (представниками різних галузей права, а також вченими-економістами) конкретизується в рамках різних інтерпретаційних підходів до осмислення мети соціального захисту людини і громадянина. Ці підходи умовно можна поділити на наступні:

1) *позитивний підхід*, в контексті якого мета соціального захисту зводиться до створення умов соціально безпечного існування певного кола суб'єктів, які перебувають у соціально вразливому стані, шляхом покращення умов їх буття. У контексті цього підходу В.М. Полехіна зазначає, що основною метою соціального захисту є «створення та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов для всебічного розвитку людини як соціального, культурного та економічного індивіду» [6, с. 126]. Схожим чином кінцеву мету соціального захисту тлумачать Е.С. Онищенко та А.І. Чихар, ототожнюючи її із «наданням кожно-

му члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності можливості вільно розвиватись, реалізувати свої здібності; підтримання стабільності в суспільстві» [7, с. 86]. Слід відзначити, що окреслений підхід є найбільш поширеним серед українських вчених, а тому О.В. Павліченко, аналізуючи спеціальну наукову літературу доходить висновку, що вихідним аспектом соціального захисту вченими традиційно «визначається необхідність надання особі мінімального життєвого рівня, який забезпечить саморозвиток та самореалізацію» [1, с. 78]. На думку вченої, цим підходом «формується уявлення про соціальний захист як суму певних заходів щодо гарантування відповідного життєвого рівня, визначаючи його при цьому саме як мету, тобто ціль, до якої прагне держава, встановлюючи правила соціального захисту» [8, с. 65];

2) *негативний підхід*, в рамках якого мета соціального захисту тлумачиться в якості системи (чи сукупності) заходів, спрямованих на мінімізацію негативного ефекту різноманітних соціальних ризиків, що позначаються на певному колі суб'єктів, які об'єктивно є соціально вразливими. Приміром, І.М. Кравець і Я.Є. Скрипитула вважають, що мета соціального захисту може бути зведена до «зменшення негативного впливу ринкових чинників на рівень життя певних прошарків населення шляхом реалізації його функцій» [9, с. 21]. При цьому, звісно, соціальний захист людей має місце й в державах, в яких відсутня ринкова економіка (інше питання – ефективність такого захисту). Тобто, в межах негативного підходу до тлумачення змісту мети соціального захисту недоцільно обмежуватись лише ризиками, котрі обумовлюються функціонуванням ринку, а враховувати усі соціальні ризики, що негативним чином позначаються на рівні соціальної безпеки людини;

3) *комбінований підхід*, в межах якого вченими враховують позитивний і негативний підхід до тлумачення мети соціального захисту. Фактично комбінований підхід зводиться до того, що створення певних умов належного існування особи та заходи усунення негативного ефекту соціальних й інших ризиків існування вказаних умов – це діяльність суб'єктів владних повноважень, спрямована на забезпечення і підтримання мінімально необхідного життєвого рівня людини, що відповідає людській гідності й не може зводитись лише до задоволення тих чи інших матеріальних потреб людини, котра потребує соціального захисту. На вказані обставини звертає також українська вчена О.В. Павліченко, критично аналізуючи наявні в спеціальних наукових дослідженнях і розвідках підходи до тлумачення мети соціального захисту. Вчена справедливо констатує, що: по-перше, «ціллю, яка повинна бути досягнута через встановлення соціального захисту, є міні-

мальний життєвий рівень, який дозволить забезпечити нормальне існування особи» [1, с. 81]; по-друге, такий мінімальний життєвий рівень в соціальній та правовій державі не зводиться (й таким чином не може зводитись в Україні) до задоволення матеріальних потреб соціально вразливих верств населення, а відтак – слід критично ставитись до позицій учених, які невиправдано вузько інтерпретують широкий зміст мети соціального захисту, фактично зводячи її виключно до матеріальних благ, гарантованих державою, хоча відповідна мета в дійсності характеризується надзвичайно глибоким змістом, котрий «поширюється на широке коло правовідносин у сфері життєдіяльності особи» [1, с. 82]. У контексті цих справедливих зауважень примітним є те, що найбільш часто комбінований підхід до тлумачення змісту соціального захисту використовується саме юристами-трудоваками в рамках детального розгляду проблематики сутності соціального захисту (чи стану соціальної безпеки) конкретного кола суб'єктів, які віднесені до соціально вразливої категорії осіб, або ж до суб'єктів, що в силу своєї діяльності (правового статусу, обставин, в яких вони можуть потрапити чи, в яких вони перебувають) можуть характеризуватись критично низьким (для них) рівнем соціальної безпеки. В дійсності поширеність комбінованого підходу серед відповідного кола вчених є закономірним, адже зведення мети соціального захисту до матеріальної площини властиве для вчених-економістів, тоді як юристи-трудоваки (вчені у сфері соціального права загалом) осмислюють соціально-правові феномени в більш широкому контексті (хоча також наявні випадки, коли ці вчені все ж таки оперують тлумаченнями соціально-правових феноменів, сформульованих вченими-економістами, що вважаємо очевидно методологічно некоректним та шкідливим для еволюції наукової думки щодо соціального захисту загалом та соціального захисту суддів, зокрема), осмислюючи комплекс діалектичних зв'язків між суб'єктами соціального права, а також об'єктами, що охоплені режимом соціального права України.

Для прикладу можемо назвати запропоноване В.В. Безусим тлумачення мети соціального захисту державних службовців. На думку вітчизняного науковця, мета розглядуваного ним захисту «є складеним явищем, в якому одночасно знаходять своє відображення як аспект бажаної якості соціальної захищеності державних службовців, так і аспект реалізації ними цього соціально захищеного стану на користь подальшого розвитку та підвищення ефективності державного управління у сфері публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного виконання завдань і функцій держави» [4, с. 40]. Саме тому В.В. Безусий вважає, що основною метою соціального захисту держслужбовців є «забезпечення належних

умов життя та професійної діяльності державних службовців, недопущення порушення законності, обмеження прав і свобод державних службовців у процесі їх професійної діяльності» [10, с. 85].

Не викликає сумнівів в тому, що зміст мети соціального захисту суддів в Україні можемо бути в повній мірі розкритим лише в контексті комбінованого підходу. Однак, як вбачається, тлумачення мети соціального захисту (головним чином, професійних публічних службовців, до яких власне й відносяться судді) юристами-трудоваками, реалізоване в рамках такого підходу, в дійсності не є комплексним, адже не відображає той факт, що реалізуючи заходи соціального захисту держава створює соціально безпечні умови для працівника як в його трудовому, так і в позатрудовому контексті соціальної життєдіяльності. Частково на цю обставину звертає увагу українська вчена О.В. Павліченко в процесі осмислення мети соціального захисту жінок-працівниць Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. На її думку, відповідна мета може бути поділена на два види: по-перше, на основну мету, котра «полягає в досягненні належного рівня соціально безпечного стану працівниці вказаного державного органу в трудовому (службовому) та позатрудовому (позаслужбовому) житті, в якому наявними є сприятливі умови щонайменше для: належного рівня задоволення життєво необхідних інтересів працівниці в сфері праці та зайнятості (головним чином, впровадження в Держпродспоживслужбі стандартів гідної праці, реалізація вимог гармонійної стабільності службово-трудових відносин, об'єктивізація принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості); вільного та всебічного розвитку особистості жінки, в тому числі фізичного, культурного та інтелектуального, та реалізації своїх здібностей, забезпечення себе і своєї сім'ї, а також гарантування забезпечення мінімального життєвого рівня для її гідного існування» [8, с. 67-68]; по-друге, на похідну мету, що «виявляється в створенні в цьому центральному органі виконавчої влади соціально безпечних умов для працівників, за яких вони: є мотивованими до добросовісної, продуктивної та дисциплінованої трудової діяльності; спроможні вдосконалювати свої професійні навички, підвищуючи таким чином ефективність діяльності Держпродспоживслужби та, відповідно, реалізацію відповідних функцій держави» [8, с. 68]. Хоча пропозиція вченої є найбільш прогресивною серед усіх інтерпретацій мети соціального захисту, що наразі окреслені в наявних наукових напрацюваннях українських вчених, слід констатувати наступне:

1) поділ відповідної мети на основну та похідну не є достатньо аргументованим, адже похідна мета охоплена змістом основної мети соціального захисту;

2) шляхом конкретизації мети соціального захисту працівниць Держпродспоживслужби в рамках мети вчена також окреслила шляхи їх досягнення, тобто завдання соціального захисту відповідного кола працівників.

Враховуючи переваги та недоліки окреслених тлумачень соціального захисту в рамках комбінованого підходу до розуміння такого захисту, доходимо думки, що мета соціального захисту суддів в Україні полягає в усуненні (чи мінімізації, коли усунути неможливо) негативного ефекту різноманітних соціальних ризиків, що пов'язані із роботою судді, а також створенні комплексу соціально безпечних умов буття суддів (чи суддів у відставці) шляхом приведення умов їх трудового та позатрудового буття до стандартів, узгоджених з їх людською гідністю (уможливлення всебічного розвитку, реалізації індивіду, багатомірності його соціального життя без шкоди для авторитету судової влади та об'єктивності правосуддя) та адекватних особливостям роботи судді (врахування рівня психофізіологічної виснажливості роботи суддею, ризику для життя і здоров'я, пов'язані із виконанням функцій правосуддя), котру вони виконують або ж яку виконували, охоче відмовляючись від широких можливостей реалізації трудового потенціалу у сфері праці та зайнятості.

Висновки. Узагальнюючи викладене в статті зазначимо, що основним практичним орієнтиром соціального захисту суддів в Україні є те, що суддя (суддя у відставці; члени їх сім'ї) знаходяться в стані соціальної безпеки. Тобто: 1) застосування заходів соціального захисту, які не спрямовані на вирівнювання, відновлення гідного рівня соціальної безпеки цих працівників не можуть вважатись заходами соціального захисту, а отже – й гарантією незалежності та самостійності суддів; 2) заходи соціального захисту суддів, які були спрямовані на об'єктивацію стану соціальної безпеки суддів, однак, в дійсності не спричинили таких позитивних наслідків, можуть свідчити про неефективність (неадекватність, ненауковість тощо) таких заходів, а тому потребують перегляду (аналізується і мета, і шляхи її досягнення – завдання, функції, а також форми, методи, способи і засоби соціального захисту) у взаємозв'язку із аналізом чинників, що унеможливили об'єктивацію соціального захисту суддів. Таким чином, в загальному сенсі мета соціального захисту суддів – це створення та підтримка існування умов соціальної безпеки відповідного кола працівників, що є особливим обов'язком держави, який нею виконується (в рамках реалізації соціальної функції) шляхом виконання комплексу завдань соціального захисту суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павліченко О.В. Доктрина соціального захисту жінок в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 392 с.
2. Роїк В.А. Мета та завдання діяльності департаменту захисту інтересів суспільства і держави як структурного елементу Національної поліції. *Наукові записки. Серія: Право.* 2022. Вип. 12. С. 128–133. doi:10.36550/2522-9230-2022-12-128-133.
3. Вітвіцький С.С. Мета та завдання контрольної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 29, Т. 2. С. 30–34.
4. Безусий В.В. Мета соціального захисту державних службовців. *Соціальне право.* 2019. № 3. С. 37–41.
5. Гладкий В. В. Орієнтири європеїзації норм законодавства про соціальну безпеку. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 листопада 2022 р.).* Київ: ННІП КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. С. 94–97.
6. Полехіна В.М. Теоретико-методологічні засади фінансового забезпечення соціального захисту. *Humanitas.* 2021. Вип. 6. С. 122–127. doi:10.32782/humanitas/2021.6.17.
7. Онищенко Е.С., Чихар А.І. Особливості фінансового забезпечення соціальних гарантій в Україні. *Економічні проблеми сталого розвитку: тези доповідей наук.-техн. конф. (м. Суми, 18–22 квітня 2011 р.).* Суми: СумДУ, 2011. Ч. 3. С. 86–87.
8. Павліченко О.В. Мета соціального захисту жінок-працівниць Держпродспоживслужби. *Соціальне право.* 2021. № 2. С. 63–69.
9. Кравець І.М., Скрипитула Я.Є. Сутність соціального захисту населення та його складові в Україні. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети: зб матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 12 травня 2018 р.).* Запоріжжя: СІЕУ, 2018. С. 21–25.
10. Безусий В.В. Поняття державного службовця як об'єкта соціального захисту. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 1. С. 80–86. doi:10.32844/2618-1258.2020.1.15.